

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ ШЛЯХОМ ВІДТВОРЕННЯ РИТМОМ ЗАДАНОГО ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ТВОРУ

METHODICAL RECOMMENDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF THE INDIVIDUAL IN THE FINE ARTS BY REPRODUCING BY MEANS OF RHYTHM A GIVEN EMOTIONAL STATE OF THE WORK

Стаття присвячена проблемі надмірної концентрації уваги юних художників на матеріалах образотворчого мистецтва та головному зображуваному персонажі, недостатньому свідомому використанню властивостей ритму в композиції для досягнення заданого емоційного стану твору. Розрахована на викладачів художніх шкіл та художніх відділень шкіл мистецтв.

Автори дають відповідь на питання: як ритм впливає на наше сприйняття образотворчого твору; настільки важлива роль ритму у природі і його фізичні властивості; особливості сприйняття ритму зором; які композиційні методи дають можливість передати емоційний стан; як учням розвинути вміння цілком сприймати композиційний твір та грамотно використовувати ритм у творі; як опанувати й доцільно використовувати властивості матеріалів образотворчого мистецтва; як розвинути творчі здібності особистості вивченням передачі заданого емоційного стану в композиції.

У житті ми оточені ритмом. Природа складається з ритму, а фізики заперечують, що весь наш всесвіт – це тільки ритм. Можна сміливо сказати, що ритм наявний у кожній композиції. Вивчення його має велике значення і передбачене на всіх рівнях мистецької освіти: від елементарного підрівня початкової до фахового рівня вищої школи. Зараз мистецькі школи переживають період змін – переходять на нові типові навчальні програми. Усяке нове лякає тим, що воно нове та вимагає додаткової концентрації уваги й сил. В образотворчому мистецтві є дещо, що залишається на будь-яких перестановах. Зміни пройдуть, а закони композиції працюватимуть по-старому, значення ритму не зменшиться, особливо у творах декоративного мистецтва.

Важливо, що ключовою особливістю навчання за новою типовою освітньою програмою є поєднання в освітньому процесі двох рівнозначних складових частин образотворчого мистецтва – станкового та декоративного. Варто зазначити, що наразі декоративне і станкове мистецтво визнані рівнозначними складовими частинами образотворчого мистецтва. Отже, вміння передавати ритмом заданий настрій поїло перше місце.

Ключові слова: ритм, композиція, образотворче мистецтво, емоційний стан твору, природа ритму, розвиток творчих здібностей особистості.

This article is devoted to the problems of excessive concentration of young artists on the materials of fine arts and the main represented character, and insufficient conscious use of the properties of rhythm in the composition to achieve a given emotional state of the work. It is intended for teachers of art schools. The authors answer the question: how does rhythm affect our perception of a work of art; how important is the role of rhythm in nature and its physical properties; which features has visual rhythm perception; what compositional methods make it possible to convey an emotional state; how students master the ability to fully perceive the compositional work and competently use the rhythm in the work; how to master and expediently use the properties of materials of fine arts; how to develop the creative abilities of the individual, by the study of the transfer of a given emotional state in the composition. In our life we are surrounded by rhythm. Nature consists of rhythm, and physicists claim that our entire universe is just a rhythm. We can for sure say that rhythm is present in every composition. Its study is of great importance and is provided at all levels of art education: from the elementary level of primary to the professional level of higher education. Now art schools are going through a period of change – moving to new standard curricula. Everything new is frightening because it is new and requires additional concentration and attention. But there is something in the fine arts that will remain with any permutations. Changes will take place, but the laws of composition will work in the same way, the importance of rhythm will not decrease, especially in works of decorative art. It is important that the key feature of learning according to the new standard educational program is the combination in the educational process of two equivalent components of fine arts – easel and decorative. It is worth noting that finally both decorative and easel art are recognized as equal components of fine arts. Thus the ability to convey the rhythm of a given mood came into the first place.

Key words: rhythm, composition, fine arts, emotional state of work, nature of rhythm, development of creative abilities of personality.

УДК 374

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/25-2.17>

Корнієнко Є.Г.,

канд. фіз.-мат. наук,
старша викладачка кафедри загальної
і теоретичної фізики
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»

Гордєєва О.В.,

викладачка-методистка
Київської дитячої художньої школи № 7

Корнієнко В.І.,

викладачка-методистка
Київської дитячої художньої школи № 7

Постановка проблеми в загальному вигляді. У Типовій навчальній програмі з навчальної дисципліни «Образотворче мистецтво (станкове та декоративне)» елементарного підрівня початкової мистецької освіти М.І. Кутняхова та ін. передбачено вивчення ритму в першому й другому році навчання, у темі «Крапка-пляма. Ритм і повтор у малюнку» та «Ритм і силует». Принцип утворення ритміч-

них повторів у малюнку. Малювання нескладних орнаментів, рослин, комах, птахів, тварин тощо. Створення тематичних композицій. У результаті здобувач варіативно оперує художніми засобами та знаряддями в художній діяльності [2, с. 12].

Отже, вивчення можливостей передачі заданого емоційного стану в образотворчій композиції завдяки ритму – актуальне за будь-яких програм.

Мета статті. Головною метою роботи є розгляд проблеми надмірної концентрації уваги юних художників на матеріалах образотворчого мистецтва та головному зображуваному персонажі.

Виклад основного матеріалу. Створення художнього твору відбувається не тільки в уяві автора, а й різними матеріалами образотворчого мистецтва, фізичні властивості яких потрібно досконало знати.

Переоцінити важливість ритму для людини неможливо. Ритм супроводжує від зачаття до останнього подиху: це ритм биття серця. Спочатку стукають серця батьків, потім мами і, нарешті, власне. Можна сміливо сказати, що ритм є однією з необхідних умов існування нашого всесвіту, а можливо й не тільки нашого.

Що таке ритм? Як бачать його творчі люди – митці? Звичайно інакше чим фізики, але й одні, і другі визнають його надзвичайно важливу роль.

У посібнику «Основи формальної композиції: для студентів напряму 6.020205 «Образотворче мистецтво»», приділена окрема увага ритму. Автор визначає його як властивість, характерну для багатьох явищ природи, життя людини. Ритм увійшов до всіх видів мистецтва, став одним із важливих засобів організації художньої форми. Ритм – це повторення елементів та інтервалів між ними, об'єднаних подібними ознаками (тотожними нюансами і контрастними співвідношеннями властивостей) [3, с. 11].

Не дуже відрізняється визначення ритму у «Словнику української мови». Ритм – рівномірне чергування впорядкованих елементів (звукових, мовних, зображальних і т. ін.), циклів, фаз, тих чи інших процесів і явищ. Ритм спостерігається в русі планет, у зміні дня й ночі, в організованому трудовому процесі, у правильному чергуванні візерунків орнаменту тощо [4, с. 542].

Фізики в довколишньому світі бачать коливання та хвилі, що є ритмічним повторенням певних процесів. У творі «Механічні коливання і хвилі: Конспект лекцій» автор відзначає важливу роль ритму у природі, трактує його коливанням, як і належить фізикам. Коливаннями називаються рухи або стани, які мають той чи інший ступінь повторюваності в часі. Коливання властиві всім явищам природи: пульсує випромінювання зірок, усередині яких відбуваються ядерні реакції, з високою періодичністю обертаються планети Сонячної системи навколо Сонця (будь-який обертальний рух можна подати як доданок одночасних коливань у взаємно перпендикулярних напрямках) та ін. Коливання оточують нас повсюди. Вібрація повітря доносить до нас звуки, осцилююче електромагнітне поле – світло. Рух Місяця викликає припливи та відпливи, у земній атмосфері циркулюють потоки заряджених і нейтральних частинок. Коливання повітря викликають коливання та хвилі на поверхнях водо-

ймищ. Усередині будь-якого живого організму, від клітини до високоорганізованих істот, повсякчас відбуваються різноманітні процеси, які ритмічно повторюються (биття серця, коливання психічних станів, біоритми тощо). Саме у вигляді складної сукупності коливань частинок і полів, електронів, фотонів, протонів тощо, можна уявити «будову» мікросвіту [5, с. 5].

Визначення хвиль із «Завдань з фізики для самостійної роботи студентів нефізичних спеціальностей і методичних вказівок щодо їхнього виконання (Додаток до робочої навчальної програми). Ч. 4. Коливання та хвилі» дає підстави розуміти їх як ритмічне явище. Процес поширення коливань у просторі називають хвилею [6, с. 15].

З погляду фізики у всесвіті панує так званий корпускулярно-хвильовий дуалізм, згідно з яким все у природі є водночас частинками (корпускули) і хвилями. Тобто в певному сенсі все складається із хвиль. Поняття хвиль і ритму невід'ємне там, де пізнається світ, від побутового рівня (оздоблення інтер'єру й ужиткових речей, використання годинника, вимірювання пульсу, розмови, ритм щоденних гігієнічних процедур тощо) до професійного рівня інженерів і науковців, де періодичність матеріалів (наприклад, періодична хімічна структура кристалів) зумовлює всі властивості цих матеріалів. Не дарма у квантовій фізиці об'єкти описуються хвильовими функціями, як хвилі.

Чому ми так багато уваги приділяємо ритму як фізичному явищу? Тому що сприйняття ритму, зокрема й візуальне, що важливо для художників, закладене в нас генетично, формувалося від початку зародження життя на планеті. Науковці давно звернули на це увагу. З огляду на хвильову будову світу, у процесі еволюції людина пристосувалася до природного сприйняття ритму.

Один закордонний фізик простими словами доступно пояснює сприйняття зором хвиль сонячного проміння. Протягом тисячоліть еволюції наших пращурів (у цьому разі ми беремо всіх тих, які існували ще до набуття нами людської зовнішності) їхні світлові детектори – очі – пристосувалися бачити те, що було найпотрібніше для їхнього виживання. Щоби знайти фрукт чи запримити шаблезубого тигра, було корисніше бачити зелений, червоний або жовтий кольори, ніж рентгенівські промені, що випромінюють зірки під час падіння біля далеких чорних дір. Як наслідок, наші очі бачать досить обмежену добірку типів світла, що існують у природі [7, с. 58].

Мистецтво використовує властивість людини реагувати на ритм. Можливо, не всі митці знають фізичне явище ритму, але всі відчувають його вплив на глядача чи слухача. Тому ритм завжди вивчається в підручниках з композиції.

Подивимося, що скаже нам навчальний посібник «Композиція: творчі основи зображення».

У ньому автор розглядає ритм як властивість, характерну для багатьох явищ природи, життя людини (ритм обміну речовин, серцебиття, дихання тощо). Як відображення закономірностей реального світу ритм увійшов до всіх видів мистецтва, став одним із важливих засобів організації художньої форми. У музиці, танці він виявляється як закономірне чергування звуків або рухів. В архітектурі, образотворчому й декоративному мистецтві відчуття ритму створюється чергуванням матеріальних елементів у просторі [8, с. 26].

Тепер глянемо докола очима художника. Куди не кинемо погляд, бачимо ритм. Простий ритм листя акації, складний ритм гілля зимового дерева, ритм суцвіття і пелюсток квітів, ритм бруківки й будинків, автомобілів на дорогах, ритм людей на зупинках, птахів у небі тощо.

Ми оточені ритмом. Це предмети навколо нас, природа. У русі хмар – ритм спокою й напруження. Бачимо ритм дерев, ритм міста, ритм гір, ритмічність пагорбів і так до нескінченності.

З огляду на все вищезгадане не дивно, що емоційний вплив ритму на людину використовували ще прадавні люди. Невідомо як стосовно звуків (переконані, що успішно використовувалися; на жаль, доказів немає), але зображення збереглися. Бачимо ритм у наскельних малюнках давніх людей, в оздобленні кераміки й текстилю. Успішно використовували ритм у композиціях митці Стародавнього Єгипту, древні греки, римляни й інші.

«Історія мистецтва від найдавніших часів до сьогодення» стверджує, що за всю історію не існувало суспільства – байдуже, наскільки низький був рівень його матеріального буття, – яке не лишило би по собі творів мистецтва. Відбиття та прикрашання дійсності, подібно до музики й майстерної оповіді, є невід'ємною частиною людської природи, як і хист будувати гнізда у птахів. Однак форми, яких набрало мистецтво, різнилися залежно від місця й часу, бо перебували під впливом різних соціальних і культурних обставин [9, с. 8].

Усі види мистецтв користуються ритмом для передачі емоційного стану. Ми можемо взяти за приклад фламенко – південноіспанський музичний, пісенний і танцювальний стиль. Саме ритмом створюється його напруга пристрасті, образи кохання, феєрія емоцій. Ритм наявний у музиці, тексті пісні, у рухах танцівників, у відбиванні каблукми. Це маленький фрагмент того, як ритм впливає, відображає емоції.

Сприймемо як факт, що реакція людини на певний ритм формується в підсвідомості як результат тисячолітньої еволюції. Не дивно, що одні ритми заспокоюють, інші тривожать, деякі викликають піднесення й радість, деякі – сум тощо. Талановиті митці вміють ритмом викликати потрібні емоції у глядача. У композиції важливо все. Не може бути ритму без елемента, щоб щось повторювалося,

потрібно, щоб те «щось» було. Тож дуже важливо, щоб елемент і ритм працювали в одному ключі, підсилювали емоційний стан один одного.

Емоційний відгук слухача чи глядача на ритм ніколи небуває випадковим, це означає, що він будить генетичну пам'ять, добуває відгук глибоко захованих підсвідомих спогадів наших далеких предків.

Важливу роль під час вивчення ритму на уроках образотворчого мистецтва (станкове та декоративне) відіграє показ творів відомих майстрів. Аналіз картини, пояснення, чому вона викликає певні асоціації, якими засобами автор добивається впливу на глядача, на його емоції.

Проаналізуємо, що відбувається під час оглядання твору мистецтва. Іде зоровий контакт глядача із зображенням. На відміну від інших видів мистецтва, наприклад, музичного, яке сприймається в часі, знайомство з картиною може відбуватися в секунди, досить кинути один погляд. Якщо в цей момент образотворчий твір не схвилював глядача, не викликав жодних асоціацій, другого погляду може й не бути. Оскільки всесвіт складається з ритму то, звичайно, і в кожному образотворчому творі наявний ритм.

Перше, що відволікає юного автора від концентрації уваги на створенні цільної композиції та передачі заданого емоційного стану, – це боротьба з матеріалом, з тими засобами, якими створюється художній твір. Різноманітні фарби, олівці, пензлі, папір і все інше вперто веде себе відповідно до своїх фізичних властивостей, і не зважає на задум автора. Тож, або автор ураховує характер матеріалів, або наполегливо долає «додаткові ефекти».

Юні художники хочуть, щоб усе, створене їхньою уявою, легко вималювалося на площині картини чи в об'ємі, але натрапляють на опір. Фарба розтікається не туди, куди хотілося, олівець дряпає, бо занадто твердий, або розмазується, бо зам'який, а ще папір дуже різний і по-різному себе веде. Буває, що, захопившись можливостями матеріалу, його ефектами, автор забуває про свій початковий композиційний задум.

Почнемо від паперу. Здебільшого він складається з рослинних волокон, які тримаються купи завдяки силі поверхневого зчеплення і клейкій речовині. Гладенький щільний папір вибирають для рисунку та креслення. На ньому добре лягає лінія, а гумка не пошкоджує верхнього шару аркуша. Також по гладкій поверхні можна працювати криючими фарбами (гуаш). Для акварельної фарби потрібний акварельний папір. Він має рельєфну поверхню. Частою помилкою, що створює перешкоди в роботі, стає неправильно підібраний до інших образотворчих засобів папір.

Олівці зараз доступні дуже різноманітні. Нас цікавлять графітні й кольорові. Графітні мають велику розтяжку різної твердості. Для учнів 1-го і 2-го класів досить трьох графітних олівців: твер-

дого (позначка Т або Н), середньої твердості (позначка ТМ або НВ) і м'якого (позначка М або В). Більше непотрібно, діти й ці розгублять. Кольорові олівці мусять бути м'якими. Фізична властивість олівців полягає в тому, що вони під час тертя об поверхню залишають на ній слід. Водночас серцевина олівця стирається, тому його час від часу заточують. Буває, що дитина (молодий дослідник, експериментатор) так захоплюється процесом стругання, що зіструже майже весь олівець.

Гумка. Звичайно, під час роботи олівцями необхідна гумка. Її фізична властивість полягає в тому, що вона може перебрати на себе з поверхні слід олівця – стерти. Гумка повинна бути еластична, не засохла, щоб могла за легкого натиску повторювати рельєф поверхні.

Фарба. Коли йде про фарбу, передусім мається на увазі колір – чорний, білий, червоний, жовтий, зелений тощо. Усі знають, що коли змішати синій із жовтим, отримаємо зелений, а жовтий із червоним – оранжевий, синій із червоним – фіолетовий. Так і виходить, коли накладаються хвилі відповідної довжини сонячного світла. Звідси і походить назва «спектральні кольори».

На практиці, коли змішуємо фарбу, не завжди виходить бажаний колір, хоча теоретично – мусив би бути. Іноді синій, змішаний із жовтим, замість зеленого створює колір, подібний до глинястого болота. Чому? Як може гарна теорія не працювати? Річ у тому, що фарби – це пігменти, дрібно розтерта речовина різних кольорів. Якщо до пігменту додати зв'язувальну речовину, то вийде фарба.

Пігменти бувають різні. У книзі «Творчество и Выражение 2» автори стисло пояснюють природу та створення різних кольорів. Вони ділять пігменти на органічні й неорганічні. До органічних відносять створені з органічних речовин. Як приклад наводять кармін. Він добувається із своєрідних комах – червців. Самиць цих комах виловлюють, сушать на сонці, подрібнюють. Потім піддають хімічній обробці і добувають пігмент насиченого червоного кольору – кармін. Пігмент сепії добувається з головоногих морських моллюсків, які також називаються сепія. Неорганічні пігменти: деякі натуральні барвники отримуються із глинястих матеріалів, їхні фарбувальні властивості викликані наявністю в мінералах заліза. Це різні вохри. Темно-коричневий колір умбри викликаний наявністю у фарбі іншого мінералу – марганцю. Ультрамарин раніше добували перетиранням у порошок дорогоцінного каміння – ляпіс-лазури. Зараз його добувають синтетичним шляхом. Кобальт синій отримують у результаті хімічної реакції з деякими з'єднаннями алюмінію, а з'єднання з іншим мінералом – миш'яком – дає кобальтову фіолетову фарбу, надзвичайно красиву [10, с. 94].

Не будемо описувати кожен пігмент різноманітних фарб. Деякі з них мають у своєму складі цинк, деякі гідроокис хрому, інші свинець, або ціанисте залізо, чи ртуть із сіркою. Зараз багато фарб виготовляють із синтетичних пігментів. Зокрема з анілінових барвників, які добуваються шляхом хімічного синтезу.

Отже, чому іноді в разі змішування фарби не вдається добитися теоретично задуманого кольору? Чому можна отримати зовсім інший, брудний? Тому що деякі пігменти вступають один з одним у хімічну реакцію і створюють нову речовину, незапланованого кольору.

Від того, з якою зв'язувальною речовиною змішані пігменти, залежать характеристика і назва фарби. Розглянемо гуашеві й акварельні. І одні, і другі – розчинні у воді.

Гуаш непрозора, має криючу властивість; для цього в неї додають крейду або свинцеві білила, чи каолін. Зв'язувальною речовиною в гуаші є клей, який легко розчиняється у воді, розмочується після висихання. Може бути гуаш акрилова, зв'язана полімерним клеєм; вона після висихання не розмочується.

Акварель – прозора фарба. Вона складається з дуже тонко розтертого пігменту і прозорого рослинного клею, деяких домішок, які покращують розтікання і не дають фарбам пересихати. У деякі фарби додають мед, консервант для його збереження.

Для передачі емоційного стану годяться всі доступні засоби образотворчого мистецтва. Насамперед розміщення зображуваних елементів на площині картини – композиція. Потім ритм і колір (якщо робота вирішена в кольорі), а також контрасти та нюанси по світлості й по тону.

Маленькі діти спочатку малюють ритмічні лінії, коли замальовують листок по колу або по діагоналі; цим ритмом вони організують площину й показують свій емоційний стан. Це той момент, коли дорослі придивляються до моторики та психіки дитини.

В образотворчому мистецтві ритм – така величина, яка є в усьому творчому процесі. Від розкладання фарб на палітрі до впливу на емоції глядача.

Важливо, щоб викликані емоції відповідали задуму автора.

Ритм в образотворчому творі є різним. І він дуже впливає на сприйняття твору. Візьмемо для прикладу «Крик» Едварда Мунка або картину Вінсента Ван Гога «Зоряна ніч». Емоції цих картин посилюються саме ритмом мазків. Супрематизм – цілий напрям авангардного мистецтва, побудований на ритмі.

У декоративно-прикладному мистецтві емоції викликає ритм повторів візерунків, ритм кольорів. Не випадково кожен народ у своєму побуті оточує себе яскравими ритмічними орнаментами. Такими, з якими йому комфортно.

У посібнику з основ композиції також звертають увагу на властивість ритму викликати емоції. Ритм може бути спокійним і неспокійним; скерованим в один бік, сходиться до центру; спрямованим горизонтально чи вертикально. Велика кількість членувань у горизонтальному або у вертикальному напрямі можуть створити відчуття неспокою.

Існують дві форми ритмів: простий і складний. Простий ритм – повторення однакових елементів та інтервалів між ними. Складний ритм ґрунтується на поєднанні (накладанні) простих ритмів [3, с. 11].

Нагадаємо, що у процесі переходу шкіл естетичного виховання позашкільної освіти на нові програми декоративно-графічний відділ художньої школи може зберегти уроки декоративної композиції як варіативні. Тому програма декоративної композиції не втрачає своєї актуальності.

Тема другого класу з декоративної композиції: «Ритм у природі. Виховання художнього сприйняття довколишнього середовища. Передача певного емоційного стану через ритм».

Також варто згадати завдання другого класу з Типової навчальної програми з навчальної дисципліни «Образотворче мистецтво (станкове та декоративне)» елементарного підрівня початкової мистецької освіти. Там у темі «Ритм і силует» заплановане вивчення принципу створення ритмічних повторів у малюнку, а також малювання нескладних орнаментів, рослин, птахів, тварин тощо, створення тематичних композицій [2, с. 13].

Детальніше розглянемо тему «Ритм у природі. Виховання художнього сприйняття довколишнього середовища. Передача певного емоційного стану через ритм». Її метою є виховання в учнів любові до довколишнього середовища, розвиток у них творчих здібностей, удосконалення образного мислення під час самостійного створення композиції.

На вивчення теми дається чотири теоретично-практичні уроки. Тему можна подавати цільно, єдиним блоком, а можна – поурочно, розбити на частини. За розкладом урок декоративної композиції всього раз на тиждень.

На першому уроці з вивчення теми «Ритм у природі. Виховання художнього сприйняття довколишнього середовища. Передача певного емоційного стану через ритм» процент теоретичної складової частини переважає над практичною. Учнів необхідно ознайомити з поняттям «ритм» або освіжити його в пам'яті, якщо вже знайомі. Звернути увагу на способи узагальнення природних елементів у декоративній композиції. Показати приклади творів мистецтва відомих майстрів. Виховати інтерес до вивчення природних елементів, сформувати вміння творити композицію з ритмічних природних мотивів варіативними засобами на аркуші паперу.

Коли учні переходять до практичної складової частини уроку й виконують самостійну творчу роботу – компонують малюнок ритмічних природних мотивів на площині аркуша, можна дати їм можливість самим вибирати теми. Наприклад, «Світ квітів», «Мешканці трави», «Політ осіннього листя» тощо. Важливо, щоб діти зрозуміли принцип утворення ритмічних повторів.

На другому уроці можна більше уваги приділити простому ритмові. Урок теоретично-практичний. Необхідно ознайомити учнів із прикладами простого ритму у природі та мистецтві. Розвинути в дітей уміння бачити ритм довкола себе у природі, побуті, у творах мистецтва, розрізнати простий і складний ритм.

На практичній частині уроку виконують композиційну вправу з використанням простого ритму, вибирають із запропонованих тем одну і створюють довільними матеріалами. Наприклад, «Падає дощ», «Сліди на снігу» тощо.

Третій теоретично-практичний урок акцентує увагу на складному ритмі, щоби систематизувати й удосконалити поняття про ритм, прищепити відчуття ритму в композиції. Учні повинні навчитися створювати ритмічну композицію з більшої кількості різних елементів. Зображувані елементи мають бути простими, щоб не привертати занадто багато уваги автора й не відволікали від загальної композиції.

Складним ритм буває, коли змінюються відразу декілька параметрів. Наприклад, зберігається колір, але змінюється конфігурація форми, чи навпаки, або зменшується форма елементів і змінюється відстань між ними. Ритм може розвиватися в різних напрямках (горизонтально, вертикально, діагонально тощо). У цьому завданні (створення складної частини ритмічної композиції з абстрактних елементів) учнів приваблює різноманітність засобів і великий вибір елементів. Важливо, щоб викладач допоміг у відборі елементів та в організації композиції, не допустив еkleктики.

Четвертий теоретично-практичний урок націлений на передачу ритмом емоційного стану композиції. Він завершує тему «Ритм у природі. Виховання художнього сприйняття довколишнього середовища. Передача певного емоційного стану через ритм». Мета уроку – закріпити в учнів набуті на попередніх уроках знання про ритм у природі, ритм простий і складний, уміння використовувати його в композиції. Навчитися передавати ритмом емоційний стан композиції. Важливо розвинути в учнів творчі здібності, образне мислення, уяву, почуття гармонії, емоційну чутливість.

У практичному завданні ритм може бути поданий лініями, плямами світла й тіні, кольору. Могуть чергуватися однакові елементи композиції, наприклад, стилізовані фігури людей чи тварин, а також рослинні елементи. Ритм може створюватися на

контрастах хроматичних і ахроматичних кольорів. У передачі емоційного стану твору головним стає характер кожного елемента, важливе також його просторове положення і виразність.

Емоційний стан і динаміка у творі нерозривно пов'язані. Звичайно, стан спокою, тривоги, піднесеного настрою передається різним ритмом. Така природа сприйняття ритму живими організмами, ритми кроків спокійної ходи й бігу – передають різний емоційний стан.

Динаміка і статика у природі – поняття відносні. Наш світ перебуває завжди в русі. Статична композиція в образотворчому мистецтві виражає спокійний стан зображення на площині картини чи у просторі, якщо твір має об'єм.

Наші органи відчуттів налаштовані так, що передусім фіксують зміни у своїх сигналах. Отже, динаміка помічається першою. Статика й динаміка доповнюють, найкраще відтіняють контрастом одна одну. Усе пізнається в порівнянні. Динамічна композиція показує рух або можливість руху, напругу, неспокій: усе те, що викликають у нас зміни в навколишньому середовищі.

Не тільки на уроках композиції використовується динамічний ритм. У завданні на уроці рисунка, коли вивчається перспектива із двома точками сходження, вибудовується ціле місто.

У програмі декоративної композиції є тема – «Організація руху в композиції. Динаміка». У цій темі необхідно через ритм передати напрямок руху: зліва направо, справа наліво, догори, по колу, по спіралі.

Річ у тому, що в емоційній композиції рух стає помітним тільки за сприйняття твору загалом, а не окремими елементами, задіяними в динамічному процесі. Передати рух можна напрямком ритмічних ліній малюнка, ритмом зображуваних елементів, що зростає чи спадає. Можна використати діагональність композиції, розмиті контури об'єктів другого плану, контрасти за кольором та світлістю. Потрібно врахувати, що під час передачі руху увагу дітей дуже відволікає зображення самого об'єкта, який, за ідеєю, рухається. Якщо потрібно передати рух тварин, діти зображують їх із піднятою лапою, бо знають, що вони так ходять. Водночас зовсім забувають про загальну композицію. Аналогічно малюють людей. Рух автомобіля намагаються показати стрілочками, як у коміксах.

Тому необхідно зосередити увагу учнів на цілісній композиції площини картини. Добрі результати дає створення динамічної композиції без конкретних елементів зображення, а тільки з абстрактними, або ж використання об'єктів стилізованих, доведених до простих форм. Наприклад, зобразити пориви вітру. Передати його різний емоційний стан: колючий холодний вітер, спекотний суховій, теплий приємний вітерець.

Під час підбиття підсумків у вивченні теми варто порівняти ритми всіх п'яти вправ (руху: зліва направо, справа наліво, догори, по колу, по спіралі) окремо кожного автора. Запропонувати йому проаналізувати використані композиційні засоби для досягнення емоційного стану твору.

У науковому журналі «Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну», у статті «Ритм як чинник пластично-колірної організації композиції картини» автор визначає проблему вивчення ритму в мистецтві однією з найважливіших, оскільки ритм не тільки здатен створити візуальний образ руху в картині, але є одним із головних художніх засобів та важливих чинників композиції твору. У живописі ритм складно досліджувати за допомогою методів точної науки через його багатомірність і варіативність, адже він проявляється й у формах, і в кольорах та їхніх нюансах, і не тільки на площині полотна, але також сприймається в ілюзорній глибині простору зображення [11, с. 113].

Творчі здібності – це не тільки розумовий процес. У ньому беруть участь усі органи, усі частини тіла людини. Щоб викликати мистецьким твором бажані асоціації, емоції у глядача, автор повинен мати їх у своїх спогадах, колись відчуті й пережити подібні емоції, відкласти у скарбничку пам'яті. У процесі сприйняття людиною довколишнього середовища беруть участь усі її органи чуття.

Автор книги «Всесвіт на долоні. Подорож крізь простір, час та за їхні межі» звертає увагу на те, що наші органи чуття пристосовані до наших масштабів, нашого розміру, нашого виживання. Наші очі налаштовані так, щоб ми розуміли, чи досить фрукт зрілий, щоби його їсти, вуха – щоб чути небезпеку, а шкіра – щоб відчувати холод льоду та жар вогню. Наші органи чуття дозволяють нам зором, нюхом, дотиком, смаком і слухом пізнавати наше довкілля – той світ, ту реальність, у якій ми живемо.

Проте ця реальність не вичерпує всього, що існує [7, с. 99].

Художник не може передати твором емоції, яких сам не відчуває або колись не відчув. Тому під час навчання дітей різноманітних технік образотворчого мистецтва і законів композиції важливо навчити їх відчувати навколишній світ. Адже у сприйнятті глядачем мистецького твору не останню роль відіграє емпатія.

Навчаючи дітей індивідуального сприйняття довкілля, викладач формує в них світогляд, критичне мислення і відповідальність у своїх стосунках зі світом, а знайомлячи з основами мистецтва, розвиває творче мислення.

Розвиток сприйняття довкілля разом із творчим мисленням дають поштовх до вдосконалення індивідуальних, різносторонніх здібностей особистості. Тому вміння ритмом передати емоційний стан має велике значення.

Висновки. Розвиток творчих здібностей особистості – складний процес. Його результат може проявити себе значно пізніше. Набагато простіше навчити учня правильно тримати олівець, грамотно користуватися пензлем, освоїти побудову предметів, просторову перспективу тощо. Результат такого вміння відразу помітний, але сам собою, без творчих здібностей, він нічого не вартий. Тому дуже важливо художнику розвивати культуру емоцій, емпатію, відчувати, як передати твором задуманий емоційний стан, і викликати співпереживання в тих, хто його оглядатиме. Одним із засобів впливу на глядача є ритм, тому дуже важливо навчитися грамотно використовувати його під час створення композиції.

Акцентувати увагу дітей на ритмі необхідно від початку навчання, бо, як і наш всесвіт, образотворчий твір складається з ритму.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Типова освітня програма елементарного підрівня початкової мистецької освіти з образотворчого мистецтва (станкове та декоративне), клас образотворчого (станкового та декоративного) мистецтва, затв. наказом Міністерства культури України від 24 квітня 2019 р. № 352 (зі змінами, внесеними наказом Міністерства культури України від 4 липня 2019 р. № 506). *Міністерство культури та інформаційної політики України* : офіційний сайт.
2. Типова навчальна програма з навчальної дисципліни «Образотворче мистецтво (станкове та декоративне)» елементарного підрівня початкової мистецької освіти / М. Кутняхов та ін. Київ, 2019. 25 с.
3. Половна-Васильєва О. Основи формальної композиції: для студентів напряму 6.020205 «Образотворче мистецтво» : посібник. Дніпропетровськ : Роял-Принт, 2015. 34 с.
4. Словник української мови : в 11-и т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 7. 1977. С. 542.
5. Ігнатенко В. Механічні коливання і хвилі: конспект лекцій з дисципліни «Фізика» для студентів інженерного факультету денної та заочної форм навчання. Суми : Вид-во СумДУ, 2007. 89 с.
6. Караван Ю., Мельничук Б. Завдання з фізики для самостійної роботи студентів нефізичних спеціальностей і методичні вказівки щодо їхнього виконання (Додаток до робочої навчальної програми). Ч. 4 : Коливання та хвилі / уклад. : Ю. Караван, Б. Мельничук. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 82 с.
7. Гальфар К. Всесвіт на долоні. Подорож крізь простір, час та за їхні межі. Пер. з англ. Т. Цимбал. Київ : Yakaboo Publishing, 2017. 312 с.
8. Яремків М. Композиція: творчі основи зображення : навчальний посібник. Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. 112 с.
9. Історія мистецтва від найдавніших часів до сьогодення / за заг. ред. С. Фарінга. Пер. з англ. А. Пітика та ін. Харків : Віват, 2019. 576 с.
10. Претте М., Капальдо А. Творчество и Выражение 2. Пер. с ит. А. Махова. Москва : Советский художник, 1985. 168 с.
11. Кудрявцева К. Ритм як чинник пластично-колірної організації композиції картини. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну* : науковий журнал. Київ : Видавничий центр КНУКІМ, 2019. № 1. Т. 2 С. 112–127.